

DURKHEIM'DAN SİMMELE'E TOPLUM VE BİLİMİNE GİRİŞ: BİR VARMİŞ, BİR YOKMUŞ*

Kumru Toktamış**

Özet: Aynı dönemde yaşamış ve benzer felsefi eğitimler almış olan Fransız kökenli Emile Durkheim ve Alman kökenli Georg Simmel, sosyolojinin bir bilimsel alan olarak ortaya çıkması ve geliştirilebilmesi gibi ortak kaygılarla yola çıkmış olmalarına karşın birbirlerinden çok farklı yöntem ve tarzda sonuçlara ulaşmışlardır. Durkheim toplumun kendi başına olgusal bir gerçeklik olduğu savı ile sosyolojinin metodolojisini kurgularken, Simmel, toplum diyebileceğimiz kendi başına bir varlığın olmadığı, toplumsallığın ancak bireyler arası bağlantılar, etkileşimler, ilişkiler ve rabitalar üstünden anlaşılacağı ve toplumsal değişimin, keşfedilmeyi bekleyen yasalarının değil ucu açık ve akışkan bir dinamiği olduğunu önermiştir. Bu önermeler ışığında, toplumsal gerçeklik bir olgu değil bir süreç olarak anlaşılırken, Simmel'in bireylerarası ilişki ve etkileşimlerin formlarının formel sosyolojinin konusu olabileceğini ancak muhtevalarının keşfedilmeyi bekleyen kuralları olmadığını tartışmaya açmış olması da, toplumsal kültür anlayışının, Durkheimci birey üstünde belirleyici gücü olan kolektif bilinçten farklı bir noktada şekillenmesine neden olur.

Anahtar kelimeler: Durkheim, Simmel, etkileşim, kültür, kolektif bilinç

Does An Entity Called Society Really Exist?: An Introduction to the Science of Society from Durkheim to Simmel

Abstract: Emile Durkheim and Georg Simmel, respectively of French and German origins, were contemporaries with similar philosophical foundations. While they shared the common concern of developing and maintaining a science of society, they reached to very different methodological and theoretical conclusions. Durkheim bases his sociological method on the claim that society is a fact all by itself, whereas Simmel argues that there is no such independent entity, and what social is can only be explained by tracing bonds, interactions, relations and associations among individuals. He also proposes that social change does not involve laws that are awaiting to be discovered, because its dynamics are fluid and not predictable. In the light of these prepositions, social reality should be understood not as a thing onto itself, but as a process made up of forms and contents of individual interactions. Simmel's argument that the forms, not the contents, of social interactions can be objects of formal sociological investigations, has vastly different implications concerning understanding culture, which Durkheim formulates as collective consciousness that shapes and determines the individual.

Keywords: Durkheim, Simmel, culture, collective conscious, interaction

* Bu başlığın tasarımımda olduğu kadar bu yazının şekillenmesinde okuma, yorum ve önerileri ile destek veren dostum Sibel Arkonaç'a şükran borçluyum.

** Dr., Pratt Enstitüsü Sosyal Bilimler ve Kültürel Çalışmalar Bölümü

Toplum biliminde, on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak, modern zamanların bireylerinin ortak yaşamlarındaki altüst oluşları ve karmaşayı anlamlandırmaya çalışan Emil Durkheim dahil tüm kuramcılar klasik usta sayılır. Modernitenin bireyler için hem imkanlar hem de engeller silsilesi olarak anlaşılmasını açıkça telaffuz edebilen ilk düşünür olan Georg Simmel'in adı ise nedense ustalar arasında pek sık anılmaz. Oysa Durkheim ile aynı yıllarda, kapitalizm, kentleşme gibi benzer tarihsel süreçlere, benzer bilim felsefesi kaynaklarından beslenerek ve benzer araştırma kaygıları ile bakan Simmel klasik toplumsal teorinin daha marjinal bir noktasına sıkıştırılmış olmasına karşın günümüzde hala geçerliliğini koruyan veya geçerliliğini yeni yeni kabul edebildiğimiz önemli kuramsal çerçeveler hazırlamıştır.

Burada üzerinde düşünülme istenen konu, toplumsallığı anlama ve açıklamanın babası "toplum gerçek bir olgudur" diye yola çıkan Durkheim midir, yoksa "toplum diye bir gerçeklik yoktur, ilişkiler ve etkileşimleri vardır" diyen Simmel midir sorusuna verilebilecek yanıtların hem sosyolojinin kıtalararası geçmiş pratiklerini hem de gelecek çalışmalarının temellerini kuruyor olmasıdır.

Çağdaş toplumun diyalektik dinamiklerini çok önceleri yakalamış olan Simmel, benzer bir Hegelci gelenekten gelmiş olduğundan dolayı, işçi sınıfını tüm engellerine karşın tarihsel bir imkan olarak gören Karl Marx'a yaklaşmakla beraber, Max Weber'de ilk izlerini gördüğümüz bireylerarası ilişkilerin çok katmanlı muğlaklığı ile ortaya çıkan modern kültürün şekillendirici gücünü anlatarak sosyolojinin köşe taşlarını yerleştirmiştir. Ancak toplumun "bilim"ini yapmaya soyunanlar, Simmel'in çağdaşı Durkheim'da gerek bilim adamlarını gerekse akademi dışı bireylerin tasavvur dünyalarını tutsak edebilecek son derece düzgünce paketlenmiş neden-sonuç, birey-toplum ve anlam-kimlik ilişkileri bulabildiklerini düşünerek Simmel'i ustalıktan azledebilmişlerdir. Durkheimci ve Durkheim öncesi pozitivizm ve evrimcilikten uzak bir noktada bireyi ve toplumu anlamaya çalışan Simmel'in düşünce sistematığının Durkheim'dan gerçekte pek çok düzeyde farklılıkları olmakla beraber benzer kaygıları da olduğuna dikkat çekmek gerekir.

Modernitenin ana temaları olan endüstrileşme, kentleşme, ulusallaşma süreçlerini kabaca özetlenmiş düzgün süreçler şeklinde açıklamak sadece sıradan bir düşünce sistematığından bakan insanın değil, biz sosyologların da isine geldiği açıktır. Durkheimci bakış açısının tamamı olduğu kadar Marxist

analizlerin bir kısmı da büyük süreçleri bu tarz açıklamaya çalışan teorilerdir. Sosyolog ve sosyal tarihçi Charles Tilly'nin söylediği gibi büyük süreçleri bu tür düzgün paketler halinde açıklamaya soyunmuş teoriler elimize hiç de küçümsenmeyecek bir alet kutusu verirler. Bu sayede derinden akan nedensellikleri işaret eden bir dizi kullanma talimatına kavuşmuş oluruz.¹ Toplumbilim, gerek Marx gerekse Durkheim ile büyük süreçleri açıklayan teorilerle donatılmış olmakla beraber, M. Weber'in çok katmanlı eylemli/inançlı/kimlikli bireyleri ve bu bireylerin rutinleşen eylemleri ile her daim gerek çıkar gerekse değer/inanç çatışmaları içerisinde toplumsallaşıyor olmaları ile zenginleşir. Marx'da üretim sürecinde, Durkheim'de toplumsal işlevinde, Weber'de eylemi ile anlaşılan birey belki de gerçek toplumsal anlamını "toplum" diye bir olgunun varlığını dahi kabul etmeyen Simmel de buluyor olabilir.

Bugün Durkheim, toplumbilimin kurucusu üç büyüklerden biri olarak tanınmış ve tabirleri ile neredeyse gündelik hayatımızda yer etmişken, Simmel'e anca uzmanlaşmış bir avuç felsefeye yatkın toplumbilimcilerin kavramsallaştırmalarında rastlanır. Oysa her ikisini de ilgilendiren, toplumun insan zihninin algısının ötesinde anlaşılması konusu, yani psikoloji dışında birey ve toplum ilişkisinin tanımlanması ve çözümlenmesi konusunda Simmel'in Durkheim'den çok daha sosyolojik, yani topluma yol açan unsurları kavrayıcı olduğu söylenebilir. Çünkü Simmel için toplum diye bir nesne yoksa da birey ancak toplumsal ilişkileri ile anlaşılabilir bir gerçekliktir. Simmel'in bu noktada kurduğu diyalektik ilişki tarihsel veya tarih dışı büyük bir sürece başvurmaksızın hem toplumsal olanı, hem de bireyin toplumsalı şekillendirme ve toplumsal tarafından şekillenme hallerini çok daha iyi anlamamıza yardım edebilir.

Simmel'in ustalar arasında sayılmamasının bir nedeni toplumbilimi pozitif bilimlerden biri haline getirme kaygısı olabilir. Simmel toplumun bir bütün olarak anlaşılabilirliğini reddederken, sosyolojinin gerek Durkheimci, gerek Comte'cu evrimsel gelişme yasalarının keşfi olarak algılanmasına da karşı çıkmıştır. Weber'e benzer bir biçimde Simmel'e göre de bir kültürel ve etik ilişkiler silsilesi olma niteliği yüzündendir ki toplumsal ilişkilerin anlaşılması ve açıklanması fizik ve doğal bilimlerden farklı olmak zorundadır. Bu fark, Weberci *verstehen* ilişkisine benzer biçimde, bireyin anlamaya çalıştığı

¹ Charles Tilly, *Useless Durkheim*, 1976 <http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/2027.42/50930/1/155.pdf>

toplumsal ilişkilerin bir parçası olmasından kaynaklanır. İşte yine bu noktada, Durkheim kadar katılaşmamış bir ortak kültür anlayışının bireyi belirliyor olmasından çok, bireyin toplumsallaşma ihtiyacının ve bunun yarattığı ilişkiler ve toplumsal ağların toplumu anlama araçları olarak kurgulanmasına vurgu vardır. Durkheim'in mutlaklaştırdığı kolektif bilinç kavramı, Simmel'in fenomenolojik yaklaşımında ifadesini intibalara dayalı sosyolojik anlatım olarak kendini gösterir. Aslında Durkheim'in böylesi tarih dışı bir intibalar sosyolojisinden çok da uzak olduğunu ise söylemek zordur. Bütün pozitivist görüntüsüne karşın Durkheim'da da içinde yaşadığı toplumsal dönemi mutlaklaştırma gibi bir idealizmi olduğu yaygın kabul gören bir saptamadır.²

Toplumun bilimsel olarak yine toplumsal olan ile açıklanabilir olmasını on plana çıkarmak Durkheim ve Simmel'in en önde gelen ortak kaygılarıdır. Ancak Durkheim'in aksine, Simmel'de kendini değişik biçimlerde açığa vuran toplumbilimi pozitivistin pençesinden kurtarma çabası vardır. Önceleri sosyolojiyi, bütün toplum bilimlerin bilimi olarak gören Simmel zamanla daha formel bir sosyoloji tanımı yapma yoluna girerek iki ayrı bakış açısı oluşturmuştur.

1897 yılında L'Annee Sociologique dergisine yazdığı Durkheim ve öğrencisi Bougle tarafından Fransızcaya çevrilen "Sosyolojinin Sorunu" adlı makalesinde Simmel, toplumbilimin ekonomi politik, uygarlık tarihi, felsefe, siyaset bilimi, istatistik, nüfus bilimi gibi diğer araştırmaların sonuçlarını derleyen eklektik bir alan olduğunu dile getirir. Çünkü sosyolojinin bir nesnesi yoktur, sosyolojik çalışma başka bilimlerin nesnelerinin yeni bir ışık altında devşirilmesi, karşılaştırılması ve anlaşılmasıdır.

Sosyoloji, varoluş iddiasını, insanın sosyal bir varlık ve toplumun tüm tarihsel deneyimlerin bir aracı olarak anlaşılması üzerine kurduğu surece, halihazırda var olan bilim dalları tarafından ele alınmamış kendine özgü bir nesnesi olduğu söylenemez. Gerçek olan sudur ki; sosyoloji, bütün bu bilim dallarına yeni bir yol, sorunlarının tümüne birsen uygulanabilecek yeni bir bilimsel metot sağladığı için, kendi başına ve kendine özgü bir bilim sayılamaz.³

Önceleri eklektik bir bilim olan sosyolojinin bir nesnesi olamayacağını savunurken daha sonraki çalışmalarında "bireylerarası etkileşim" ve "toplumsal

² Tilly, Useless Durkheim

³ Georg Simmel, *The Problem of Sociology*,

http://www.brocku.ca/MeadProject/Simmel/Simmel_1909.html

ağlar” kavramları çerçevesinde daha formal bir toplum bilim anlayışı geliştirerek, toplumun değil, bireylerarası etkileşimin dinamik niteliğinin toplumsallığın olgusu olduğu kuramını geliştiren Simmel “Paranın Felsefesi,”⁴ “Metropol ve Zihinsel Yasam”⁵, “Yabancı”⁶, “Toplum Nasıl Mümkündür?”⁷, “Sosyolojinin Sorunu”⁸ gibi çalışmalarda toplumbilimin olabilirliğinin öncülleri gözler önüne sererken Durkheim'dan başlıca su noktalarda ayrılmaktadır:

- i) Toplum diyebileceğimiz kendi başına bir varlık yoktur.
- ii) Toplumsal değişimin, bizim tarafımızdan keşfedilmeyi bekleyen yasaları yoktur çünkü bu değişimin ucu açık ve akışkan bir dinamiği vardır.
- iii) Toplum dediğimiz aslında ancak bireylerarası ilişki, bağlantı ve etkileşim süreçleri üstünden anlaşılabilir.

Bu farklı duruşlar ile Simmel ve Durkheim'i, toplumsal olguları ve birey-toplum ilişkilerini kavramsallaştırmaları ve kültürü anlama/açıklama aracı olarak kullanma anlayışları açısından sosyolojinin bir asırlık geçmişinin temel gerilimlerinin farklı noktalarına yerleştirebiliriz. Bu makale, toplumsal olanın olgusal niteliği ve bilinebilirliği, birey ve toplum ilişkilerinin şekillenme biçimleri ve kültürün toplumsal önemi gibi temelde birbirine benzer kaygılarla yola çıkan iki öncü düşünürün geliştirdikleri farkı toplumsal kuramlara giriş denemesi olarak anlaşılmalıdır. Bu girişi yaparken amaç, Simmel'in, sosyolojiye uzun yıllardır sekil veren Durkheimcı pozitivist yapısalcılığın sınırlarını gösterebilecek olduğuna dikkati çekmektir.

1858 Doğumlular

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının hemen başlarında aynı yıl (1858) birkaç hafta arayla dünyaya gelen Durkheim ve Simmel, yine aynı yıllarda yüzyıl Avrupası'nın artık folklorik sayılabilecek aydınlanma düşüncesinin izlerini

⁴ Georg Simmel, *The Philosophy of Money* (trans. By T.Bottomore and D. Frisby) London: Routledge and Kegan Paul, 1978, (orjinal basım 1907)

⁵ Georg Simmel, “The Metropolis and Mental Life”, *On Individuality and Social Forms*, Donald L. Levine, s. 324-339.

⁶ Georg Simmel, “Stranger”, *On Individuality and Social Forms*, Donald L. Levine, s.143-149

⁷ Georg Simmel, “How is Society Possible”, *On Individuality and Social Forms*, Donald L. Levine, s.6-22, veya online: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/simmel/society>

⁸ Georg Simmel, “The Problem of Sociology”, *On Individuality and Social Forms*, Donald L. Levine, s.23-35, veya online: http://www.brocku.ca/MeadProject/Simmel/Simmel_1909.html

taşıyan bir bilimsellik kaygısı ile toplumsal olanı, toplumsallık dışındaki faktörlere başvurmaksızın yine toplumsal olanla açıklama çabalarına da aynı dönemde girişmişlerdi. Gerek Durkheim, gerekse Simmel'in temel eğitimleri felsefe olduğundan felsefi duruşları sosyolojik kavramsallaştırmalarını şekillendirmiştir. Her ikisi de Kantçı sorularla eğitilmiş olan düşünürler bu felsefe ile birlikte (toplumsal) gerçekliğin ne olduğunu ve gerçekliğin bütün ve parçalarının nasıl anlaşılacağına kafa yorarlardı. Durkheim "toplum" denilen bir olguyu kavramsallaştırarak toplumbilimin temellerini atarken, Simmel "bireylerarası ilişkiler" in olgusallığı ile toplumsalın açıklanması yolunu açmıştır. İlginç olan, gerek "toplum" kavramsallaştırılması, gerekse "bireylerarası ilişkilerin" olgusallaştırılmasında her iki düşünürün de kendi yaşadıkları ve tanık oldukları dönemi tarih dışı bir mutlaklıkla ele almışlardır. Bu tur bir mutlaklaştırma Durkheim'in teorisini durağanlaştırırken, toplumsal değişimin (mikro) dinamiklerini kavramaya hazırlanan düşünce sistemlerinin gelişiminde rol oynayacak önemli araçlarını, bireylerarası akışkan etkileşim ve toplumsal ağların çeşitlenmesi teorileri ile Simmel sağlamıştır.

Akademik kariyerine felsefe öğretmekle başlayan Durkheim gibi, Simmel de Kant'ın doğa felsefesi üstüne yazdığı tezinin ardından üniversitede dersler vermeye başlamıştır. Fakat Durkheim'in aksine, ancak yaşamının son yıllarında akademik kadroya kavuşan Simmel'in kimi zaman ücret dahi almadan verdiği seminerlerine George Herbert Mead, Robert Park, Georg Lukacs, Max Scheler ve Karl Mannheim gibi 20 yüzyıl düşün hayatini şekillendiren düşünürlerin katılmış oldukları bilinmektedir. Sosyolojik alanda en önemli çalışması olan "Philosophy of Money" [Paranın Felsefesi] adlı eserinin yayınlanmasının ardından, Sosyolojinin bir disiplin olarak kabul görmesini çok önemseyen Simmel, 1910 yılında Max Weber ve Ferdinand Tönnies ile birlikte Alman Sosyoloji Cemiyetini kurmuştur. Ancak dini inançları olmamasına karşın, Alman akademik hayatında yaygın olan anti-semitik tavır ve uygulamaları nedeni ile 39 kitabı ve yüzlerce makalesi yayınlanmış olan bu düşünür kadrolu profesörlük verilmesi için Max Weber çok caba harcamışsa da, Strasbourg Üniversitesinde kadroya alınmasının hemen ardından Büyük Savaş patlayıp, üniversite askeri kışlaya dönüştürülünce Simmel bir kez daha gerçek anlamda üniversite hocalığı yapamaz duruma gelmiş ve savaşın bittiği sene içinde de

hayata gözlerini yummuştur.⁹ Sosyolojik kuramların kurulmasında ve sosyolojinin bir araştırma alanı olarak kurumsallaşmasında en az Durkheim kadar oncu ve önemli katkıları olan Simmel'in, bugün dilimizde sıradanlaşmış toplumsal etkileşim (social interaction), toplumsal ağlar (networks) ve toplumsal rabitalar (associations) gibi kavramlar ile kültürün bireyi ve toplumu kapsayıcı niteliği gibi konuları tartışmayı açmış olması önemle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Yeni bir bilimsel alanın yaratılmasının öncüleri olarak Durkheim ile Simmel'in karşılaştırılmalarına hemen yüzyılın başında başlanmıştır. Toplumbilim teorisine kapsamlı bir katkı olan "Paranın Felsefesi" adlı eserde, tıpkı Durkheim'in işbölümünün sosyolojik ve felsefi boyutlarını incelemiş olduğu gibi, Simmel'in de para ve paraya dayalı iktisadin nasıl "bireye ait düşünceler, duygular ve niyetlerle, sosyal, hukuki ve iktisadi kurumların toplumsal dizilisinden oluştuğunu" gösterdiğini söyleyen iktisatçı Schmoller aynı zamanda Simmel'in hocasıdır.¹⁰

Durkheim, editörü olduğu L'Annee Sociologique dergisinin 1896 yılında yayınlanan ilk sayısında Simmel'in bir makalesine yer vermiş ve sosyolojiyi kavramsallaştırma tarzını sık sık eleştirmekle birlikte, bu bilimsel alanın meşruiyetini kazanması konusundaki katkılarını da önemsemiştir.¹¹ Durkheim, "Paranın Felsefesi"nin değerlendirmesini yaptığında teorik çerçevelerinin farklılığını hemen kayda geçerken, çalışmayı usta isi bir toplum felsefesi irdelemesi olarak ele almış, öte yandan Simmel'in spekülasyona dayalı değerlendirmelerinin fazlaca bir geçerliliği olamayacağını iddia etmiştir.¹² Simmel'in pek çok makalesinin Fransızca olarak yayınlanmasında önyak olan ve ilk eserlerine sık sık gönderme yaptığı bilinen Durkheim, 1900 yılında yayınladığı Sosyoloji ve Sosyolojinin Bilimsel Alanı adlı makalesinde Simmel'in sosyolojinin nesnesinin saptanması konusundaki çabalarının gözden kaçmayacağını ancak sosyolojik analizlerinin aslında kaçmaya çalıştığı metafizik bir ideolojik bakışın ürünü olduğunu açıkça dile getirir.

⁹ Kenneth D. Allan, *Explorations in Classical Sociology: Seeing the Social World*, Thousand Oaks, Pine Forge, 2005, p. 187, daha detaylı bilgi için R. M. Leck, *Georg Simmel and Avant-Garde Sociology*, 2003, Humanity Books; David Frisby, *Georg Simmel*, London: Routledge, 2002.

¹⁰ Gustav Schmoller, 'Simmels Philosophie des Geldes,' *Jahrbucher fur Nationalökonomie und Statistik*, Vol. 56, 1891, pp 269-77, bkz Frisby, *Simmel*.

¹¹ Frisby, *Simmel*, p.5.

¹² Emile Durkheim "Philosophie des Geldes," *L'Annee Sociologique*, Vol 5, 1900-1, pp. 140-5, bkz Frisby, *Simmel*.

Bilimsel alanımızın ana bölümlerini onun [Simmel'in] anladığı gibi izleyebilmemiz nesnel olarak imkansızdır. Sosyologların dikkatlerini çekmeye çalıştığı sorular arasında keşfedilebilecek herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Üstelik Simmel'in genellikle, kimi örnekler yoluyla yapılmış anlatımlardan, kimi de en olmadık alanlardan ödünç alınmış gerçeklerden ibaret olan ispatları, eleştirel bir analize yol açmamakta ve değerlendirme yapabilmemiz için bize hiçbir fikir vermemektedir.¹³

Simmel'in toplumsal formlar ve muhtevalar konusunda yaptığı analitik ayrımın sosyolojik olguların saptanabilmesinin önünde bir engel teşkil ettiği şeklindeki eleştirisinde Durkheim, aslında bütün bir toplumu bir olgu olarak kabul eden kendi kuramının savunmasını yapmaktadır.

Toplumsalın Olgusalılığı

İnsanların nasıl bir arada durabildikleri sosyolojik olmaktan öte felsefi bir sorudur. Durkheim “toplum”un kendi başına bir olgusal gerçeklik olarak algılanmasını öngördüğü için sosyolojinin babası sayılır. Simmel de Durkheim gibi toplumsalın bireylerin toplamından farklı bir şey olduğunun altını çizer, ancak başlı başına (sui generis) bir gerçeklik olduğunu kabul etmeye yanaşmaz:

Simmel için ise olgusal olan bireyler arasında zaman ve mekan içerisinde rutinleşmiş etkileşimlerin aldığı biçimler, yani formlardır. Durkheim'in, Simmel'i yeterince “bilimsel” bulmamasının nedeni ise Simmel'in bilimsel kanıtlardan çok intibalara dayalı bir açıklama tarzını öne çıkarıyor olmasıdır. Bu anlamda Durkheim'i en çok rahatsız eden, Simmel'in toplumsal formlar (forms) ve muhtevalar (contents) arasında yaptığı ayırmadır ki, bu nokta toplumsal kuramların ve kültürel analizlerin temelindeki bir gerilimi gerçekten de tartışmaya açar.

Simmel'e göre, sadece sosyal formların kendi başına olgusal anlamları vardır, muhtevalar ise değişken, akışkan ve açık uçlu dinamik ilişkilerdir. Bireylerin çeşitli hedeflerine göre ve bu hedefler uyarınca katıldıkları düzgün ve düzenli etkileşim tarzlarının tümü Simmel'e göre sosyal formlardır. İkili/üçlü/çoklu, çatışmalı, takasa dayalı, toplumsallaşma yetisi gibi biçimlerde karşımıza çıkan bu formlar, bireylerin etkileşime geçmesinden daha önce kendi kuralları ve

¹³ Emile Durkheim, *Contributions to L'Annee Sociologique*, Ed. by. Yash Nandan, New York: Free Press, 1980, p.97.

alt sınıflara empoze ettiği bir yanılısamadır. Ve bu yolla “iki sınıfın esas olarak birbirlerine bir anlamda bağlı oldukları ve bu şekilde “toplum” u yarattıklarının görüntüsünü verdikleri” için toplum kavramı modernite ile birlikte oluşmuştur.¹⁸ Gerek egemen, gerekse alt sınıflarda sınıf bilincinin de, “toplum”un kavranması ile aynı zamanda ortaya çıkması ile bireyin önemi ortadan kalkmış, “her bireyin çevresinden gelen sayısız etki tarafından belirlendiği” önermesi geçerlilik kazanarak toplum bilime şekil vermiştir

En az Durkheim kadar toplumsal olanın özerk teorisini kurmak isteyen Simmel için toplum diye bir olgu veya varlık yoktur. Simmel'e göre iki veya daha fazla insanın birbirleri ile ilişiye geçtiği her noktada toplum vukuu bulduğundan toplumsal olanı yapılar da değil ilişkilerde aramak ve açıklamak gerekir.

“Toplum, bir miktar bireyin etkileşim içine girdiği her yerde olagelir... Aslına bakarsak ne açıklık, ne ask, ne is ne dinselilik, ne teknoloji ne de zekanın işlev ve sonuçları toplumsal değildir, Bütün bunlar, birbirinden yalıtılmış bireylerin toplamsa hallerini, etkileşim kavramı genel başlığı altında ele alınabilecek çeşitli formlarda beraber olma ve birbiri için var olma haline dönüştürdüklerinde toplum haline gelmenin (sociation)faktörleri olurlar.”¹⁹

Simmel'e göre toplum dediğimiz insanlar arası iliksiler sonucu ortaya çıkan bir süreçtir ve bu süreç bireylerin birbirleri ile ilişki kurdukları her noktada şebekeler, bağlantılar, alakalar, rabitalar şeklinde ortaya çıkar. Durkheim, yapısal olarak bütünleşmiş, belirginleştikçe sabitlenmiş toplum diye bir başlı başına bir varoluştan söz ederken, Simmel bireylerarası etkileşimin olgusal gerçekliğinin altını çizer. Bu iliksilerin aldığı form ve muhtevalarla sekilenen toplum gerçekte var olan bir olgu değil, bireyin etkileşimleri vasıtasıyla anladığı bir kavramdır. Toplumsal olan anlaşılacak ve açıklanacak ise bu “toplum”u çalışarak değil bireylerarası etkileşim biçimlerini (interaction) ve karşılıklılık anlayışına dayalı edimleri anlayarak mümkün olabilir. Yani Simmel'e göre ilk veri bireylerarası ilişkiler ve bunların belirginleştigi form ve muhtevalardır. Ancak bu ilişkiler tıpkı Durkheim'in toplumu olgusallaştırdığı gibi kendini oluşturan bireylerden farklı yapılar dır: Bütün bu bağlantılarda, bireylerarası

¹⁸ Simmel “The Problem of Sociology” http://www.brocku.ca/MeadProject/Simmel/Simmel_1909.html

¹⁹ Simmel, *On Individuality*, 1971, pp 23-24

ilişkilerin bir vücut bularak belirginleştiği yerde kendini doğuran tüm öznelere yok eden ve anında kompartımanlarına ayıran bir toplum ortaya çıkar.²⁰

Aslında benzer bir şekilde, toplumu prensip olarak bir bireyler topluluğu olarak görmese de, Durkheim'in da toplumu bireylerarası ilişkilerin sonucu olarak tanımladığı olmuştur: Bu prensibe göre, toplum bir bireyler toplamı değildir, ama [bireylerin] aralarındaki rabitaların oluşturduğu sistem, kendine özgü nitelikleri olan belli bir gerçekliği temsil eder.²¹

Bu noktada en az Simmel kadar bireyler arası rabitalara (associations) ağırlık veren bir analize doğru gider gibi görünse de, Durkheim'a göre "toplum"un kendi başına/başlı başına varlığı kendini oluşturan bireylerden önce gelen bir veridir. Bu nedenle toplumsal bireyin dışında ve birey üstünde belirleyici, netleşerek vücut bulmuş kati ve durağan bir sabitliği vardır. Durkheim'daki yapısalcılıkta bireylerin üstünde ve ötesinde belirginleşerek sabitlenmiş yapılar bireyi şekillendirirken, Simmel tam da aynı noktada sabitlemiş yapılar yerine her an değişebilir etkileşimler (interaction) ile toplumsal olanı açıklamak ister.

Bu durumda Durkheim ve Simmel birbirlerine yaklaştıkları kadar da ayrılmış, sosyolojinin iki farklı akımına oturmuş olurlar. Çünkü Durkheim'a göre belirginleşerek vücut bulan, toplumu olgusal olarak var kılan bireylerden bağımsız ve bireyi tanımlayan kalıcı ve durağan toplumsal yapılar, Simmel'e göre olgusal olarak belirginleşerek vücut bulmuş gibi görünen, kendini var kılmış olan bireylerden bağımsızlaşmış bireylerarası etkileşimlerdir. İşte bu noktada Durkheim ile statikleşen toplumsal teori, Simmel'in elinde dinamik bir niteliğe bürünür. Bireyler, toplum diye bir olgunun nesnel varlığından çok, toplumsal ilişkilerin aldıkları formlar üstünden kurumları, gündelik iliksileri ve rutinleşmiş ilişkiler olan yapıları algılar ve anlarlar. Bireyler arası ilişkilerin form ve içeriği her yeni eklenen birey ve onun taşıdığı diğer rabita ve iliksilerle değiştiğinden bu form ve muhtevalar ne kadar rutinleşmiş (yani yapısallaşmış) olurlarsa olsunlar sürekli bir değişim ve dönüşüm dinamiği sergilerler.

Birey bu ilişkilerin gereği olduğu kadar da sonucudur. Simmel'in bu noktada kurduğu diyalektik ilişkinin Durkheim'in toplumsal yapılar tarafından belirlenen birey anlayışından çok farklı olduğu açıktır. Durkheim toplumu kendi

²⁰ Simmel, "La Différenciation sociale" p.10; bkz, Marc Sagnol, "Le statut de la Sociologie chez Simmel et Durkheim", *Revue française de sociologie*, cilt, 28, sayı. 1, Ocak-Mart 1987, s. 101

²¹ Durkheim "Les règles de la méthode sociologique" Presses Universitaires de France, 1983 [1895]

başına olgusallaştırmışken, Simmel teorisine bireyin varoluşu gereği ilişki kurmak zorunda olduğu gerçeğini göz önüne olarak girişir.

Öte yandan farklılaşma-ayırışma (differentiation) teorisini Durkheim'dan bir kaç yıl önce yayımlayan Simmel'in vurgusu bireyin dönüşümü üstünedir. Durkheim için farklılaşma-ayırışma toplumun yeni bir sekle bürünmesi, yeni bir duruma gelmesi hali iken Simmel “insanoğlu temelde farklılaşan-ayırışan bir varlıktır” diyerek tam tersi bir noktada kavramı sosyolojiye sokar. Burada farklılaşma-ayırışmadan anladığı bir toplumsal grubun dönüşümü değil, bireyin diğer birey ve gruplarla etkileşiminde dönüşmesi ve dönüştürmesi gerçeğinin ifadesidir: Bu araştırma, sosyolojik düşüncenin ilk nesnesi olarak görülen, bir bütün olarak grubun hareketliliğini ele almak yerine, bireyin konumu ve kaderine ilişkin olup, diğerleri ile etkileşimi temelinde, bireyin diğer bireylerle birlikte toplumsal bütününe içine katıldığını göstermeye hizmet eder.²²

Bu konuda bireyin gruba olan etik sorumluluğu, bireyin gelişimini sağlanmasında grubun katkıları ile toplumsal grupların kendi aralarında girdikleri ilişkilerin grup ve birey üzerindeki etkileri üzerinde duran Simmel ayırışma ve farklılaşmanın bir tur “enerji tasarrufu” olduğunu tartışır. İlkel topluluklarda birey ve grup içice geçmişken, zaman içinde grup bağlarının gevşediğini ve bireyselliğin gelişebilmesine yol açtığını gösterir. Önceleri birey varoluşunu ve ayakta durmasını gruba olan bağlarına borçluyken, zamanla gruptan ayrışarak kişiliğini geliştirebilir ve grupla yeni bir etik ilişki içerisine girer. Gruptan ayrışmış/farklılaşmak olmak bireyi hem total ahlaki sorumluluklardan kurtarır hem de grupla iliksisindeki ahlaki boyutun kurulmasında bireye daha ağır bir yük yüklemiş olur. Modern toplumda birey, toplumsal ağlar içerisinde bir kesişim noktası haline geldiğinde, kolektif yükümlülük, yerini bireysel yükümlülüğe bırakır.

İşte bu noktada toplumsal ağlar teorisini gündeme getiren Simmel: Her kişi sayısız toplumsal ipliğin kesiştiği noktada durduğu içindir ki bu insanların her eyleminin son derece çok çeşitli toplumsal etkisi olacaktır... Bireyin kendine kapanmış olması hali de bu durumda ortadan kalkar ki bu sosyolojik duruş hem bireyin özgürlüğünün hem de aynı zamanda üstündeki yüklerin artmasına neden olarak gerçek bir kültürel prensip olarak karşımıza çıkar.²³

²² Frisby, *Simmel*, s.78

²³ Frisby, *Simmel*, p. 81

Yani grup büyüdükçe, bireyselliğin hem bir özgürleşme hem de bir ayak bağı haline dönüşeceğini söyleyen Simmel, ayrışma ve farklılaşma sonucu bireyselleşen kişilerin hemen yanı başlarındaki insanlarla olan bağlarının zayıflayıp daha uzaklardaki insanlarla olan hayali veya gerçek bağlar örebilmesini sağlayacağını tartışarak, modernitenin önemli bir ögesine parmak basar. “insanoğlu ne sadece bir kolektif varlıktır, ne de sadece bir bireysel varlık” derken birey ve grup/toplum ilişkilerini her türlü indirgemeci anlayıştan kopartmaya çalışır. Durkheim “İs Bolumu” eserinde, her ne kadar Simmel’e kısacık bir gönderme yapmış ve ayrışma/farklılaşmaya dayalı bir toplumsal değişim teorisi ortaya koymuş olsa da, iki kuram arasında oldukça büyük farklar olduğu açıktır. Durkheim’in modern toplumundaki birey hem işlevi ile yine toplum tarafından belirlenmekte hem de toplumsal yalnızlık çekme riski ile karşı karşıya kalırken, Simmel’in ayrılmış/farklılaşmış bireyi grup ile yeni ilişkiler ve yeni etik bağlar kurma imkanına kavusmaktadır. Küçük gruplarda bireyler arası ilişkiler, egoizm ve alturizm gibi basit hedefler etrafında şekillenirken, “toplumsal çevre genişledikçe ve iktisadi ilişkiler geliştikçe, eğer kendi çıkarlarıma hizmet edilmesini istiyorsam, ben de başkalarının çıkarlarına hizmet ediyor olmak zorundayım” anlayışı bireylerde ortaya çıkar²⁴.

Doğaları gereği birbirleri ile ilişki kurmak zorunda olan bireyler arası bağların gündelik karşılaşmalardan, kurumlaşmış yapılara kadar türlü çeşitli biçimleri vardır. Basit kuralsız karşılaşmalardan, ortak değer ve kurullarla donanmış kurumlara kadar bütün bu ilişkiler bireylerce ifa edildikleri ve sürekli yeniden kıvam kazandıkları halde, aynı zamanda tek tek her bireyin algısının ve deneyiminin üstünde bir gerçeklikleri olduğundan bireyleri de yeniden şekillendirirler.

Bilinç ve Kültür

İnsanlar okula giderek, ise girerek, borsada tahvil satın alarak, futbol takimi tutarak çeşitli etkileşimlere girerler. Bireyler bu etkileşim formlarında yer aldıkları sırada “toplum’u fark ederler ve algılarlar. Bu anlamda toplum bir nesnel varlık değil, bireylerin öznel deneyimle (yani etkileşim formlarına katılımları esnasında) kavradıkları bir süreçtir. Bu Kant’ın doğa ve doğa bilimleri anlayışını bir adım öteye götüren bir yaklaşımdır. Çünkü Kant için

²⁴ Frisby, *Simmel*, s 87.

doğa, bilimsel bir bakış açısı ortaya çıktığında, bilimsel bir varlık haline gelir. Oysa Simmel için toplum bilim nesnesi olmak için dışarıdan gözlemciye gerek yoktur çünkü toplumbilimin nesnesi doğrudan toplumsal etkileşimler içinde yaranan bireyin bilincinde var olmuştur.

Durkheim'a göre kendi başına bir olgu olan toplumun bir de bir çeşit grup akli vardır: kolektif bilinç. Bu ortak bilinç ile toplumu anlayan ve anlamlandıran bireylerin kavrayışları ve değerleri bu şekilde toplum tarafından şekillendirilmiş olur. Oysa Simmel'e göre bireyler toplumda, yani toplumsal ilişkilerde, ortak bilinç dolayımı ile değil, doğrudan yer alırlar. Evet birey toplum dışında bir varlıktır ama varoluş öncülleri/doğası²⁵ başka bireylerle etkileşim içinde olmayı gerektirir. Bireyler toplumsal formlarda yer aldıkça, bu formları hem algılayarak hem de kurgulayarak öznel bir kültür yaratırlar.

Bunun dışında bir de nesnel kültür tanımı yapan Simmel, bunun kendisini ilk önce üreten bireylerden bağımsızlaşmış unsurlardan oluştuğunu söyler. Nesnel kültürün zenginliği her gün ve her yönden artmaktadır, ancak bireyin akli kendi gelişiminin form ve muhtevasını ancak bu kültürle arasına mesafe koyarak ve kendi [öznel kültürünü] daha yavaş bir şekilde geliştirerek zenginleştirebilir.²⁶ Nesnel kültürün içine sadece ideolojik ve etik fikirleri değil aynı zamanda ulaşım araçlarını, alet ve makineleri, teknoloji, sanat, dil, hukuk, felsefe gibi öğeleri de koyan Simmel kültürü bir pratikler silsilesi olarak anlamamızı ister.

Öznel kültürel algılayışlarla nesnel kültürün baskısı arasında birbirini karşılıklı kuran bir gerilim vardır, ancak Simmel için bu bir sorun olmaktan çok bir sosyolojik araştırma konusudur. Toplumsal ortamlarda, amaçlarını gerçekleştirmek isteyen bireyler kültürel formlardan faydalanırlar. Ancak bu kültürel formların empoze ettiği nesnel görüşler bireyin içinde yer aldığı toplumsal ağlar boyunca oluşturduğu öznel kültüre ters düşebilir. Simmel için sosyolojinin en önemli konularından biri kentleşme, kapitalizm gibi süreçlerin öznel ve nesnel kültür arasındaki gerilimi nasıl etkilediği sorusudur:

²⁵ Sosyoloji genel olarak insan doğasının sosyal (bir sonuç) olduğunu söylerken Simmel, insan doğasının sosyalliği yarattığını söyleyerek farklı bir noktada durur. Örneğin dinsel inanç sahibi olma ihtiyacı ve cinsel kimlik Simmel'e göre toplumsal değil doğaldır. Bu anlamda Simmel'in günümüz sosyolojisinin tartışmalarından çok uzakta olduğunu belirtmek gerekir.

²⁶ Simmel, *The Philosophy of Money*, p.449.

Modern yaşamın en derin sorunları, toplumsal güçlerin, tarihsel mirasların, veya dışsal kültürün ve yaşam tekniklerinin ezici baskıları karşısında bireyin varlığının özgünlüğünü ve özerkliğini koruma iddiasından ortaya çıkar.²⁷

Her ne kadar öznel kültürden başlamış olsa bile kendi başına bir gücü olan nesnel kültür ile parçalı algı/kurgu biçimleri olarak bireylerin oluşturduğu öznel kültürler sürekli karşılıklı etkileşim halindedirler. Bu sebeple ve üstelik modernitenin unsurlarınca da ayrıca etkilendikleri için kültür, birey dışı ve birey ötesi bir kolektif akıl değil, sürekli değişken ve ucu açık bir dinamik süreçtir. Bu anlayış, Durkheim'in toplum denen nesneden menkul ve sosyolojik yöntemlerle tanımlanması mümkün olmayan bir metafizik yapı olan kolektif bilinç kavramsallaştırmasından çok daha sosyolojik bir yaklaşım sergilemektedir. Simmel'in nesnel kültür kavramındaki gerek boyutlar gerekse bileşenler modernitenin süreçleri ile sürekli değişirken, dini gruplar, mali ilişkiler gibi nesnel kültürler arası ilişkilerin yoğunluğu ile giderek daha karmaşık niteliğe de bürünebilirler.

Bu kültür kuramının dinamik niteliği en açık olarak, Simmel'in kentleşme üstüne yazılmış olan *Metropol ve Zihinsel Yaşam* makalesinde ortaya çıkar. Bu klasik ve temel eserinde Simmel, endüstrileşme ile birlikte bireylerin öznel ruh hallerinin nasıl değiştiğini, tüketim ekonomisi ve iş bolumu sonucu nesnel bir halet-i ruhiyenin ağırlığının nasıl oluştuğunu, buna karşın bireylerin belki de tüketim ekonomisinin bir parçası olarak yeniden kendilerine öznel kimlikler edinebileceklerini, ancak öznel kimlikleri besleyebilecek bu ürünlerin, seri imalat nedeni ile giderek sıradanlaştığını ve kolay vazgeçilebilir nesnel haline geldiklerini, bu nesnelere de hızla anlam kaymaları geçirdiklerini ve belki de bu nedenle nesnel kültürün öznel kültür üstündeki ağırlığında azalma olabileceğini gösterir. Bu anlamda modern kentler birey için hem sınırlayıcı hem de özgürleştirici mekanlardır.

Aynı şekilde para etrafında örülen kültürel formlarında hızla değişmekte olduğunu gösteren Simmel, paranın öneminin artmasının hem bireyler hem de toplumsal ilişkiler üstündeki ayrı ayrı sınırlayıcı ve özgürleştirici niteliklerini listeler. Buna göre, para kullanımı bireylerin kendilerini ifade etmekteki seçeneklerini artırır, ancak insanların daha hesapçı ve topluma daha soyut bağlarla tutunan kişiler haline gelmesine de neden olur. Aynı şekilde toplumsal

²⁷ Georg Simmel, *Essays on Sociology, Philosophy and Aesthetics*, der. K. H. Wolfe, New York: Harper and Row, 1959, p.409.

değiş tokuş ilişkilerini hem arttıran hem de sınırlayan niteliği yüzünden paranın yaygın kullanımı ile toplumsal formlarda hızla değişir.

Bu örneklerde de görüleceği gibi Durkheim'ın bireylerin dünyayı, toplumu ve kendilerini algılayışları üstünde neredeyse total bir kontrolü olduğu varsaydığı kolektif bir bilincin yerine, Simmel'in dinamik bir kültürel değişim modeli sadece değişim ve donuşumun değil, kalıcılığın da daha detaylı ve derin anlaşılmasının çerçevesini sağlıyor

Simmel ne kendinden önce gelen John Stuart Mill kadar çıkarlarının farkında ve peşinde olan bireylerden, ne de çağdaşı Durkheim gibi donuklaşmış yapılardan söz etmediği için toplumsal teoride kendine özgü bir çığır açmıştır. Toplumsal olanı karşılıklı olarak birbirini kuran ve kurgulayan bir diyalektiği yakalayacak biçimde anladığı içindir ki Simmel, sosyal teoriyi Durkheimcılığın hem on dokuzuncu yüzyıl sanayileşmesini baş tacı eden idealizminden hem de yapısalcılığın cenderelerinden kurtarabilir.

Simmel'in toplumsal ilişkilerde, bilime konu olacak edim ve etkileşimler ile ancak sanat, estetik ve intiba yolu ile kavranabilecek varoluşlar arasında ayırım yapıyor olması biryandan kültürel oluşumları çoğul ve akışkan bir tarzda formüle edilebilmesini sağlarken, öte yandan da toplumsal failerin (agency) çok katmanlı ve çok boyutlu algılanabilmesinin önüne açmaktadır. Durkheim'ın yapılar ve kolektif bilinç tarafından belirlenen bireyleri yerine, yaratıcı ve dinamik toplumsal faileri geçirmek istediğimizde söze Simmel ile başlamamız gerekebilir ki, bu durumda "aslında toplum yoktur" diyen bir oncunun açtığı yolda yürüyor oluru.